

УДК 811.161.2'373.2

ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНЯ ОНОМАСТИКА ЯК ПРЕДМЕТ ДОСЛІДЖЕННЯ У ВИЩІЙ ШКОЛІ

Олеся Сколоздра

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра української мови,
вул. Університетська, 1/343, 79602 Львів, Україна,
тел.: (80 322) 239 47 17*

У статті проаналізовано специфіку літературно-художньої ономастики як предмета дослідження у вищій ШКОЛІ. З'ясовано основні методи аналізу онімних одиниць у художньому творі, особливості синтагматичного та парадигматичного підходу до вивчення літературно-художньої ономастики.

Ключові слова: літературно-художня ономастика, онімний простір художнього твору, онім, літературно-художній антропонім.

У другій половині ХХ століття літературно-художня ономастика (ЛХО) виокремилася як окрема галузь ономастики. Сьогодні особливо активно досліджують ономастикони багатьох українських письменників, зокрема П. Куліша, І. Франка, Лесі Українки, М. Коцюбинського, Ю. Яновського, М. Хвильового, В. Дрозда, Яра Славутича, Л. Костенко та ін. Як нова галузь мовознавства, літературно-художня ономастика й досі залишається на периферії лінгвістичних дисциплін, репрезентована переважно в дисертаційних роботах, окремих монографіях, статтях та розвідках. Незважаючи на численні праці в царині ЛХО в цілому й антропоніміки зокрема, актуальним і досі залишається дослідження ономастичного простору творів українських письменників. Як зазначає Л. Белей, "сучасний стан української літературно-художньої антропоніміки виявляє гостру потребу збору, систематизації численних українських літературно-художніх антропонімів (ЛХА), різнобічного вивчення їх функціонально-стилістичних можливостей, виявлення загального та індивідуального в принципах номінації персонажів, з'ясуванні ролі літературно-художньої антропонімії у процесі становлення національної антропосистеми та національної літературної мови" [1, с. 3-5].

На нашу думку, до досліджень із ЛХО варто привертати увагу не лише мовознавців, але й студентів, яким цікаво було б дізнатися, чому відомі їм письменники саме так назвали своїх героїв. Зрештою, власні назви персонажів як мовні одиниці, які не лише називають, але й характеризують денотатів, разом з іншими одиницями відображають творче мислення письменника, багатство його мови, особливості стилю.

ЛХО пов'язана з багатьма лінгвістичними дисциплінами, обов'язковими для вивчення на філологічному факультеті, тому дослідження ономастикону творів письменників слугуватиме додатковим засобом ілюстрації мовних явищ. Зокрема, ЛХО тісно пов'язана зі стилістикою, оскільки об'єктом дослідження має одиниці художнього стилю, їх функціонування в тексті, стилістичне навантаження; та ономастикою, адже об'єктом дослідження обох дисциплін є власні назви, які письменник вибирає для художнього твору із загального іменника. Водночас тісний зв'язок можна простежити між ЛХО та

лексикологією, бо обидві науки об'єктом дослідження мають слово. Спостерігаємо також взаємозв'язок між етимологією та ЛХО, оскільки остання нерідко послуговується методами етимологічного аналізу, щоб з'ясувати значення етимона за умов, коли в літературно-художньому антропонімі актуалізується його доантропонімна семантика. Варто також звернути увагу на зв'язок ЛХО з дериватологією, який виникає при дослідженні способів творення літературно-художніх антропонімів. Окрім суто лінгвістичних дисциплін, до аналізу номінаційної системи художнього твору варто залучити й дані літературознавства: письменник часто добирає номени вже тоді, коли визначені сюжет твору, ідейно-тематичне спрямування, окреслені характер та поведінка персонажів. Нерідко саме літературознавчі напрацювання допомагають дослідникові ЛХО з'ясувати умови, причини та мету "кодування" власних назв. Таким чином, для дослідження онімного простору художнього твору студент повинен використовувати свої знання та навички аналізу мовних одиниць із зазначених вище дисциплін.

Викладання ЛХО як спецкурсу на філологічному факультеті (другий курс, 36 годин) сприятиме формуванню у студентів умінь аналізувати художній текст у цілому, виокремлювати з нього ономастичні одиниці, з'ясовувати стилістичні функції номенів, порівнювати ономастикони кількох письменників тощо. Перші спроби опису методики викладання ЛХО у вищій школі відображено у працях Л. Белея, Ю. Карпенка, А. Соколової, Р. Таїч та ін.

Завдання спецкурсу з ЛХО – подати теоретичні відомості про цю лінгвістичну дисципліну та навчити студентів аналізувати ономастичні одиниці в художньому тексті з погляду синтагматики та парадигматики. Звідси впливає двочастинна структура спецкурсу (теоретична та практична).

Теоретична база ЛХО ґрунтується на таких постулатах:

1. Літературно-художня ономастика вторинна, тобто вона тісно пов'язана з загальнонародною ономастикой, частково оперує її методологією, використовує її моделі та базу.

2. Власні назви в художньому творі вибирає або створює сам автор, а загальнонародна ономастика детермінована історично.

3. ЛХО та загальнонародна ономастика мають різні функції. Основна функція ономастики – номінативна, а ЛХО – стилістична (інформаційно-стилістична та емоційно-стилістична).

4. ЛХО пов'язана зі сферою мовлення, а загальнонародна ономастика – зі сферою мови.

5. У художньому творі є особливий різновид власних назв – заголовки, який є центром онімного простору твору [3, с. 220-221].

При дослідженні онімного простору художнього твору студенти повинні опиратися на ці важливі постулати ЛХО, чітко усвідомлювати спільні та відмінні риси обох галузей мовознавства.

Дослідження онімного простору художнього твору варто проводити на двох рівнях: синтагматичному та парадигматичному, що сприяє системному підходу до вивчення власних назв. Як відомо, оцінні, емоційно-експресивні конотації зазнають значної трансформації в художньому тексті і стають текстуальними під впливом системних зв'язків власного імені з парадигматичним (тематичним) і синтагматичним (мовленнєвим) контекстом твору.

Системний підхід до вивчення власних назв (ВН) у художньому тексті з погляду парадигматики передбачає: 1) виявлення й систематизацію всього ономастичного простору (макрополя тексту); 2) опис окремих тематичних розрядів ВН у художньому тексті; 3) опис

окремих груп, або розрядів ВН, репрезентованих у різних частинах семантичної композиції сюжету – ономастичні мікрополя в межах окремих частин твору; 4) опис варіантів ономастичної номінації; 5) поділ ВН за їх роллю в розвитку сюжету [10, с. 83-84].

Дослідження ономастикону лише в межах парадигматики, притаманне більшості ономастів сьогодні (і в Україні, і поза її межами), не дозволяє повністю охопити все багатство художнього твору зокрема та ідіолекту автора в цілому, хоча, безумовно, цей метод є дуже важливим. У нашому випадку парадигматичний підхід передбачає вивчення особливостей усієї номінаційної системи письменника, визначення характерних моделей номінації, частоти вживання тих чи інших номенів шляхом виділення онімів із тексту. Для всебічного аналізу номінацій осіб парадигматичний підхід є недостатнім, бо так чи інакше ВН назви з тексту, а вони, безсумнівно, відносяться до нього як частина до цілого, адже настільки органічно вплітаються в текст, що вилучення власних імен частково приводить до втрати смислу, нівелювання багатьох нюансів. Цілком слушно зауважує О. Петренко, що парадигматичний підхід є доречним у масштабних, оглядових роботах, у яких йдеться не про один твір чи одного письменника, а про цілий період розвитку літературної ономастики із залученням творів багатьох письменників [7, с. 19]. Тому при дослідженні номінацій осіб у художньому тексті необхідно застосовувати синтагматичний підхід, адже “для лінгвістики суттєво аналізувати семантику мовних одиниць різних рівнів не тільки у межах словника і граматичних конструкцій, але перш за все в межах того комунікативного оточення, яке неминує супроводжує будь-який реальний фрагмент спілкування” [5, с. 55]. Синтагматичний аналіз передбачає послідовне членування мовленнєвого потоку та встановлення специфіки поєднання одиниць із попередньою й наступною за контрастом у лінійному ряді [8, с. 542-543]. При такому підході вивчають типи вживань ВН, способи їх включення в контекст, в різні типи художнього мовлення, зв’язок із апелятивами (постійний чи змінний), з іншими ВН, у зв’язку з тією чи іншою мікротемою оповіді, у прямому чи переносному плані, в окремих стилістичних функціях і т.д. [10, с. 84]. Отже, при дослідженні номенів у художньому творі синтагматичний аспект передбачає вивчення функціонування всіх ономастичних одиниць у тексті, їхній зв’язок із апелятивними номінаціями тощо.

Аналіз ВН у художньому творі з погляду синтагматики передбачає наявність поняття контексту, роль якого “така велика, що він може навіть творити значення слова, невідомого читачеві, але створеного контекстними умовами” [6, с. 102]. Слово, на думку М. Кочергана, поза контекстом несе невизначену інформацію й має лише потенційне значення. Свою конкретну реалізацію семантика слова одержує в контексті, де одні значення нейтралізуються, а інші актуалізуються [6, с. 14]. Саме контекст має важливе значення для дослідження конотацій номенів, оскільки одні антропоніми прямолінійно характеризують своїх носіїв, інші потребують розшифрування сенсу імені. Теорію контекстної семантики онімів продовжив розвивати В. Калінкін, який вважає, що контекстом оніма є такий фрагмент тексту художнього твору, який необхідний і достатній для з’ясування ролі ВН як для формування значення самого фрагменту, так і для створення змістової та образної цілісності твору [2, с. 250]. Для з’ясування семантики ЛХА дослідники виділяють мікроконтексти та макроконтексти. Обидва різновиди контекстів є важливими при дослідженні ЛХА, бо іноді мінімального контексту (одного слова, речення чи абзацу) недостатньо, щоб з’ясувати семантику номена. У таких випадках варто звернутися до макроконтекстів (окремого розділу чи твору в цілому), адже власна назва в художньому тексті, взаємодіючи з найближчим, мінімальним контекстом та макроконтекстом, що утворює дискурс твору, набирає багатьох змістових зв’язків, складних асоціацій і конотацій. Саме синтагматичний підхід дозволяє досліджувати номінації шляхом

контекстного аналізу онімів та апелятивів, які тісно взаємодіють між собою. Про це неодноразово говорив І. Ковалик, пропонуючи розглядати специфіку власних назв у тісному взаємозв'язку із загальними, які взяті разом становлять цілісну частину лексичного складу мови передовсім у сфері номінативних утворень [4, с. 13].

Практична частина спецкурсу передбачає дослідження онімного простору художнього твору окремих письменників із допомогою таких методів: описового (головного в дослідженні), стилістичного аналізу (використовується для опису стилістичних функцій онімів у художньому творі), кількісного (потрібного для встановлення кількості слововживань та їхнього відсоткового співвідношення), контрастивного аналізу (застосовується для детального вивчення та зіставлення онімних просторів творів різних авторів і полягає у визначенні спільних і відмінних рис номенів, що становлять особливість ідіостильно письменників), етимологічного аналізу (потрібного для актуалізації внутрішньої форми слова через відшукування етимона) тощо. Особливо важливим методом системного та повного опису власних назв у художньому тексті, як зазначає А. Соколова [9], є укладання ономастичного словника мови письменника, який подає весь ономастичний склад тексту в його парадигматичному та синтагматичному розрізі.

У курсових та інших наукових роботах з ЛХО студенти повинні розв'язати такі завдання: виділити та систематизувати ВН усіх ономастичних розрядів у конкретних творах конкретного письменника; встановити особливості структури ономастичного простору, описати функціональні особливості ВН у зв'язку з фонетичними, лексико-семантичними, граматичними властивостями текстових структур; дослідити характер відношень між онімами та їхніми денотатами, визначити конотативні семи, що виявляють себе в такому зв'язку; з'ясувати прямі й переносні значення онімів, а також зумовленість відповідних переосмислень і їхню роль у системі художнього цілого; виокремити ономастичні оказіоналізми, які створив письменник, і подати їх тлумачення; опрацювати апелятиви і групи апелятивів, що виступають у творах як контекстуальні оніми; укласти ономастичний словник творів письменника та ін.

Спецкурс із ЛХО розрахований на 36 годин (16 годин – лекції, 18 годин – виконання індивідуального завдання, 2 години – залік). Спецкурс складається з двох змістових модулів (поточне тестування – 40 балів (15+25)) та індивідуального завдання (60 балів). Основними методами навчання є лекції із застосуванням обговорення, практичні досліді, дискусії, збирання та аналіз матеріалу, а методами оцінювання – поточне тестування та оцінка за навчальний проект. Методичне забезпечення – опорні конспекти лекцій, ілюстративні матеріали, словники, електронний варіант основних статей із теми та класифікацій номінативних одиниць.

У двох змістових модулях передбачено розкриття таких тем:

Змістовий модуль I. Літературно-художня ономастика як наука.

Тема 1. Літературно-художня ономастика як лінгвістична дисципліна. Зв'язок ЛХО з іншими науками. ЛХО та загальнонародна ономастика: спільне й відмінне. Методи аналізу ЛХО. Проблеми термінології в ЛХО. Функції ВН у художньому творі.

Тема 2. Становлення та розвиток ЛХО. Виникнення ЛХО як окремої ономастичної дисципліни. Дослідження ВН у художньому творі в українському та зарубіжному мовознавстві. Три школи в українській ЛХО (Одеська, Донецька й Ужгородська): спільне та відмінне. Сучасний стан дослідження та перспективи.

Тема 3. Фольклорна ономастика, її статус. Поняття “фольклорної ономастики”. Фольклорна, літературно-художня та загальнонародна ономастика, їх взаємозв'язок. ВН в українському фольклорі.

Змістовий модуль II. Особливості дослідження онімного простору художніх творів.

Тема 4. Власні імена персонажів (літературно-художні антропоніми) як текстові скрепи. Специфіка власних імен у художньому тексті. Класифікації літературно-художніх антропонімів у працях Н. Михайлова, Л. Белея, О. Карпенка, В. Калінкіна, М. Карпенко, Т. Немировської та ін. Основні функції антропонімів у художньому тексті: номінативна, функція ідентифікації, характеристична, дійктична, оціночна та ін. “Промовисті” імена персонажів як образотворчий компонент художнього твору. Основні відмінності між реальними та літературними антропонімами: мотивованість та немотивованість внутрішньої форми слова, основна функція реального антропоніма (вона ж і єдина) – ідентифікувати особу, а літературного антропоніма – характеризувати її. Причини необхідності вивчення власних назв у художньому тексті. Особливості укладання словників літературно-художніх антропонімів.

Тема 5. Апелятивна номінація осіб як текстова скрепа. Специфіка апелятивної номінації особи в художньому тексті. Функції апелятивних номінацій. Структурні особливості апелятивних номінацій: однокомпонентні, двокомпонентні та багатоконпонентні номінації. Стилiстичне забарвлення апелятивних номінацій. Лайливі слова та прокльони у функції номінації особи. Апелятив як контекстуальний синонім до власної назви у художньому тексті.

Тема 6. Онiмно-апелятивна номінація особи в художньому тексті як потужне джерело для характеристики персонажів. Поняття онiмно-апелятивної номінації особи в художньому тексті, її функції. Характеристика досліджень із проблем онiмно-апелятивної номінації особи (праці Л. Белея, Т. Наумової, Е. Босової, Н. Бияк та ін.). Взаємозв’язок та взаємодоповнення компонентів онiмно-апелятивних номінацій.

Тема 7. Літературно-художня топонімія. Основні функції та призначення топонімів у текстах художньої літератури. Стилiстичне навантаження літературно-художніх топонімів. Реальні та вигадані топоніми в художньому тексті, їх обiгрування.

Тема 8. Інші види ВН у художньому тексті, їхнє стилістичне навантаження.

Отже, вивчення ЛХО у вищій школі сприятиме формуванню у студентів умінь та навичок аналізувати художній твір у цілому, виокремлювати з нього ономастичні одиниці, аналізувати їх із погляду синтагматики та парадигматики, укладати елементарні ономастичні словники, розвиватиме наукове мислення та естетичні смаки.

1. *Белей Л. О.* Нова українська літературно-художня антропонімія: проблеми теорії та історії. Ужгород, 2002.
2. *Калинкин В. М.* Поэтика онима. Донецк: Юго-Восток, 1999.
3. *Карпенко Ю. А.* Специфика имени собственного в художественной литературе // *Onomastica. Roczn. XXXI. Wrocław etc., 1986. S. 5-22.*
4. *Ковалик І. І.* Про власні і загальні назви в українській мові // *Мовознавство. 1977. № 2. С. 11-18.*
5. *Колшанский Г. В.* Контекстная семантика. М.: Наука, 1980.
6. *Кочерган М. П.* Слово і контекст. (Лексична сполучуваність і значення слів). Львів: Вища школа, 1980.
7. *Петренко О. Д.* Ономастика дитячих творів Роалда Дала: дис... канд. філол. наук: 10.02.04. Чернівці, 2006.
8. *Селіванова О. О.* Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава, 2006.
9. *Соколова А. В.* Основи літературної ономастики: Методичні рекомендації до спецкурсу. Ізмаїл, 2005.

10. *Фонякова О. И.* О системном анализе имен собственных в художественном тексте // Проблемы комплексного анализа языка и речи. Межвуз. сб. Ленинград, 1982. С. 83-84.

LITERARY-ARTISTIC ONOMASTICS AS THE OBJECT OF RESEARCH AT HIGHER SCHOOL

Oles'a Skolozdra

*Ivan Franko National University of Lviv,
The department of Ukrainian Language,
1/234, Universytets'ka Str., 79602 Lviv, Ukraine,
phone. (380322)394717*

In the article the specific of literary-artistic onomastics is analysed as the object of research at higher school. The basic methods of analysis of onim units are found out in artistic work, features of the syntagmatic and paradigmatic approach to the study of literary-artistic onomastics.

Key words: literary-artistic onomastics, proper name, literary-artistic antroponym.

ЛИТЕРАТУРНО-ХУДОЖЕСТВЕННАЯ ОНОМАСТИКА КАК ПРЕДМЕТ ИССЛЕДОВАНИЯ В ВЫСШЕЙ ШКОЛЕ

Олеся Сколоздра

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
кафедра украинского языка,
ул. Университетская, 1/343, 79602 Львов, Украина,
тел.: (80 322) 239 47 17*

В статье проанализирована специфика литературно-художественной ономастики как предмета исследования в высшей школе. Выявлены основные методы анализа онимных единиц в художественном произведении, особенности синтагматического и парадигматического подхода к изучению литературно-художественной ономастики.

Ключевые слова: литературно-художественная ономастика, ономастическое пространство художественного произведения, оним, литературно-художественный антропоним.

Стаття надійшла до редколегії 12. 11. 2009

Прийнята до друку 20. 01. 2010